

Бурлай Є. В.

ПРАВО ЯК ТИП СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ЕСТЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено питанню загального розуміння права та естетики як специфічних способів соціального регулювання, їх взаємодії, а також аналізу проявів естетичного чинника на рівні окремих складових процесу правового регулювання (правове мислення, правовий текст, правомірний вчинок, правосудний процес, правова символіка тощо).

У рамках сучасних гуманітарних міждисциплінарних досліджень існує цікава і складна проблема, яка, на жаль, поки що не є об'єктом належної дослідницької уваги - проблема співвідношення правового та естетичного, права та естетики як чинників соціального регулювання. Йдеться про масштабний напрям дослідницької роботи, в рамках якого можуть конструктивно співпрацювати представники різних сфер гуманітарного знання. В даному разі хотілося б коротко окреслити два аспекти даної проблематики, які можуть мати істотне значення з точки зору теоретичної і практичної юриспруденції.

По-перше, це проблема загального розуміння права та естетики як своєрідних, специфічних способів соціального регулювання. Такого роду постановка питання є до певної міри незвичною як для науки права, так і для науки естетики. В сучасних філософських дослідженнях, як зарубіжних, так і вітчизняних, естетика в найзагальнішому розумінні найчастіше визначається як форма духовного опанування дійсності, що оточує людину, форма відтворення дійсності у від-

повідних специфічних категоріях, інколи - форма суспільної свідомості. Нерідко вона тлумачиться як наука про об'єктивні та суб'єктивні засади мистецтва як специфічної творчої діяльності людей. Якщо в рамках цих досліджень і згадується про її нормативність, то переважно в контексті канонів художньої творчості, законів естетичного, ступеня їх імперативності в процесі творчого пошуку тощо. З іншого боку, філософи говорять про універсальність естетичного, про те, що спосіб сприйняття світу через категорії прекрасного, піднесеного та їх антиподів невід'ємний від людського буття взагалі. Цілком природно, що це сприйняття ґрунтується на відповідних специфічних більш-менш сталих стандартах. Це означає, що естетика може бути розглянута як своєрідний чинник нормативного регулювання людських почуттів і людської поведінки. При цьому необхідним структурним елементом естетичного в соціумі є комплекс норм, який діє постійно через відповідний механізм, стабілізуючи та гармонізуючи людські взаємовідносини; безумовно, естетичні норми відрізня-

ються специфікою їх формування, методом регулятивного впливу, засобами забезпечення, характером формалізованості тощо.

У свою чергу право традиційно належить до факторів соціального регулювання, вважається «регулятором» суспільних відносин, хоча розуміти це можна по-різному. Найчастіше право трактується як комплекс обов'язкових і захищених можливістю державного примусу правил поведінки, встановлених від імені держави. Таке розуміння є доволі зручним, але занадто спрощеним. Очевидно, що прийняті й виголошені правила самі по собі не діють, не регулюють; щоб вони реально визначали поведінку людей, потрібна відповідна активність як з боку самих суб'єктів - виконавців нормативних вимог, так і з боку соціальних структур - від тих, що формують норми, до тих, що контролюють та забезпечують у різний спосіб їх виконання; крім того, потрібні відповідні організаційні, інформаційні, культурні та інші конкретні передумови, без наявності яких фактична реалізація правил неможлива. Як чинник реального і системного впливу на соціальну поведінку людей, право не може не охоплювати ці та інші елементи, без яких процес правового регулювання об'єктивно не може бути здійснений, а саме правове регулювання - мати місце. Подібний цілісно-комплексний погляд на право дозволяє уявити право як конкретний тип, спосіб соціально-нормативного регулювання і уникнути надмірно спрощеного тлумачення поняття «право». Але тут важливіше зазначити, що як право, так і естетика є органічними складовими системи соціально-нормативного регулювання в суспільстві і можуть бути проаналізовані з точки зору того, наскільки в плані їх регулятивного впливу вони є партнерами і наскільки - конкурентами.

По-друге, це проблема можливості розгляду конкретних правових інститутів, конкретних правових явищ з точки зору очевидно притаманного їм естетичного аспекту. Як було зазначено вище, естетика всюдишуща, вона пронизує всі напрями людської діяльності та всі сфери життєдіяльності суспільства. Інколи вважається, що естетичне втілюється у витончених мистецтвах. Це далеко не так. Естетика - універсальний регулятивний чинник, оскільки будь-яка поведінка і будь-яка людська діяльність та її результати неодмінно сприймаються іншими людьми в почуттях і відповідно оцінюються в категоріях прекрасного і потворного, привабливого і відразливого [1]. Право не є винятком. Більше того, як засіб соці-

ального регулювання з високою мірою формалізованості (зовнішньої визначеності) воно безпосередньо залежить від реалізації в різних елементах механізму правового регулювання естетичного чинника.

Якщо коротко позначити можливі аспекти прояву естетичного чинника в праві, то можна згадати, зокрема, про

- *естетику юридичного мислення* (особливості юридичного мислення без надмірного перебільшення можна сприймати як особливості логічного мислення. Юриспруденція з природних причин - це царина, де має панувати Логіка; логіка ж - це не тільки наука про послідовне мислення, це мистецтво, здатне зачарувати, коли воно демонструється майстром. Саме такі емоції відчуваєш, знайомлячись, зокрема, з судовими промовами великих ораторів минулого; такі ж емоції відчуваєш, осягаючи оригінальну інтелектуально-логічну конструкцію в сфері абстрактного знання про право);

- *естетику юридичного тексту*. Естетичну реакцію фахівця здатна викликати вже досконала юридична термінологія, та й правовий текст у цілому - незалежно від того, чи це текст нормативного акта, договору, адміністративного припису, чи заповіту. У цьому контексті можна окремо згадати про естетику *лапідарного* юридичного тексту (максими, афоризми, сентенції); їх краса - в граничній змістовній насиченості, інколи для того, щоб зафіксувати закономірність, достатньо однієї короткої фрази;

- *естетику правосудного процесу*. Естетичний чинник надзвичайно підсилює ефективність судової процедури. Використання адекватної естетичної форми в процесі здійснення правосуддя історично сягає сивої давнини, воно ж має цілком конкретні константні соціально-психологічні передумови. Чому судовій процедурі має бути притаманний розвинутий естетичний елемент? Насамперед тому, що він оформлює таїнство, священнодію процесу відправлення правосуддя - процесу, постійно пов'язаного із встановленням Істини. В умовах сучасності явище судочинства, правосудний процес зазвичай сприймаються як щось буденне, звичайне, функціональне, тоді як цей процес завжди був у певному розумінні сакральним. Один з природних наслідків такого стану речей - *піднесеність, урочистість* судової процедури, практично завжди притаманна їй *ритуальність*. Звідси - й відповідний *імідж судді*. Зазвичай презюмується, що суддя є живим носієм мудрості, авторитетності,

справедливості; принаймні, так мало б бути, і подібні психологічні установки мали б усіляко стверджуватись у суспільстві. І весь зовнішній вигляд судді (від одягу до поведінки, манер, поводження з публікою тощо) має працювати на цей імідж, посилювати його. Звідси ж - конкретна естетика *місця відправлення правосуддя*. Таке важливе за соціальним змістом явище, як правосудний процес, повинне характеризуватися не тільки незвичайною естетикою процедури, а й місцем, де він відбувається. І взагалі, якщо естетична складова судочинного процесу непропорційно мала, його суспільні резонанс та ефективність різко знижуються, знижується відповідно і ефективність правового регулювання в суспільстві;

- *естетику результативної юридичної технології*. Цю позицію хотілося б проілюструвати прикладом до певної міри контрестетичним, прикладом ірраціональної естетики, хоча він може викликати природні дискусії. В романі Льва Толстого «Воскресіння», визначному творі антиправової спрямованості, описується, зокрема, фігура «геніального адвоката», «який зумів забрати майно у старої жінки на користь пройди, що не мав на це майно жодного права, - це знали і судді, а тим більше позивач та його адвокат; але придуманий ним хід був такий, що не можна було не забрати майно у старої жінки і не віддати його ділкові» [2]. Чимало подібних прикладів міг би навести будь-який практичний юрист. Юриспруденція - значною мірою формально-технологічне мистецтво, володіючи яким можна досягати парадоксальних змістовних результатів: довести невинуватість злочинця, збанкрутити платоспроможне підприємство, позбавити майна законного власника тощо. Фахівець, що володіє цим мистецтвом, мимоволі викликає захоплення - як майстер своєї справи; тобто навіть мінімально моральна, але результативна технологія обов'язково дістане певну естетичну оцінку як її самої, так і наслідків її застосування. І з точки зору соціальної, загальнолюдської цінності процесу правового регулювання ця оцінка має принципове значення, тому що саме вона свідчить, як сприймається соціумом напрацьована формально-юридична технологія - як акція, в результаті якої кожен отримує належне, а право в цілому дійсно реалізується як «мистецтво добра і справедливості» (Ульпіан), або ж вона сприймається як хід, через який можна задовольнити будь-який довільний інтерес, ламаючи при цьому законний інтерес іншого. Правове мистецтво

сприймається відповідно не як благородна акція, а як витончене паскудство;

- *естетику юридичної символіки*. Безумовно, тут на першому місці - велике творіння стародавніх греків, неперевершений образ богині правосуддя Феміди. Лише могутній злет уяви одночасно з глибинним філософським узагальненням та естетичною досконалістю міг породити образ Феміди. Дуже сильний морально-естетичний момент криється вже в тому, що це - богиня! Земні люди автоматично стають слугами справедливості - тільки через те, що явище правосуддя піднято на божественну висоту, а божество завжди уособлює в собі досконалість;

- *естетику правомірного вчинку*. На перший погляд, у звичайній рутинній поведінці людини, яка просто узгоджується з правовими вимогами (я не маю на увазі однозначно формально-законні вимоги), як, власне, і з вимогами прийнятої в даному суспільному середовищі моралі, немає чогось видатного в естетичному плані. Але все пізнається в порівнянні. В житті людини завжди є місце правопорушенню або аморальному вчинку, завжди є передумови для їх здійснення. Утриматися від них, спромогтися поставити моральний принцип над міркуваннями вигоди, користі, іншими егоїстичними міркуваннями, означає достойну, благородну, шляхетну поведінку. У разі іншої поведінки «...можна говорити про потворний та низький характер підлого вчинку» [3]; зауважимо, що протиправні вчинки переважно і є такими;

- *естетику справедливого як загального феномену, так і кожного конкретного акту справедливості*. В кінцевому підсумку саме в справедливому - вищий сенс практичної юриспруденції; за своєю сутністю, соціальним призначенням, за всіма вимогами людського і божественного Розуму вона має працювати на досягнення стану, коли чітко визначається, підтверджується і реально захищається право суб'єкта. Сам цей факт, безумовно, характеризується комплексно: акт практичної реалізації суб'єктивного права - це одночасно перемога Права, торжество Моралі і, крім усього іншого, - дещо прекрасне з точки зору Естетики. Тут знову слушно згадати філософію і практику стародавніх греків, у яких відчуття краси не просто пронизувало все їхнє світосприйняття, а й домінувало в ньому. «Найпрекраснішим є те, що є найсправедливіше», - стверджував дельфійський оракул [4].

Таким чином, важливим напрямком дослідження права є опанування як самого права, так

У-
^
*.
\
^

і його окремих інститутів та проявів, окремих елементів правової системи в класичних категоріях естетичного (прекрасне, потворне, піднесене, [низьке], комічне, трагічне, досконале, ущербне тощо), тобто залучення до сфери теоретичної юриспруденції елементів естетичної науки. Хтось може сказати, що це питання, які виходять за межі предмета юриспруденції. Не варто, однак, уявляти собі юриспруденцію, як і науку естетики та й будь-яку іншу соціальну науку, затиснутою в прокрустовому ложі наших уявлень про їх предмети. Варто пам'ятати про те, до якої міри емоційно та інтелектуально насиченою є специфічно правова діяльність (наприклад, представлення власного або чужого юридичного інтересу в юридичному конфлікті, відправлення правосуддя, виконання судового рішення, здійснення важливих юридичних правочинів, підготовка, просування, прийняття законопроектів тощо).

Все згадане - поле класичної юриспруденції, але одночасно це діяльність, сповнена різноманітних людських почуттів, пристрастей, і ефективність цієї діяльності безпосередньо залежить від того, які струни в душах причетних до неї суб'єктів вдається зачепити, які думки викликати, який психологічний настрій створити, а саме це і є жива сфера активного естетичного сприйняття. Ступінь розробленості та майстерність використання засобів, прийомів, методів, інструментів професійної юриспруденції змушує оцінювати їх у категоріях досконалості, довершеності, бездоганності тощо; подібна оцінка є проявом реакції, яку з певною умовністю можна назвати «професійно естетичною». І напевно ці питання можливо дослідити на сто відсотків успішно, якщо ними займатимуться лише фахівці в сфері естетичної науки.

Ч

1. «Почуття краси,- відзначав, зокрема, відомий радянський філософ Е. В. Ільєнков,- виступає ... як один з найважливіших психологічних механізмів, характерних для дійсно людської життєдіяльності, в якій би особливій сфері цієї життєдіяльності не здійснювалася, критерієм людського ставлення людини до предмета, чи то в математиці або політиці, чи в промисловості або побуті» (Ільєнков Э. В. Школа должна учить мыслить.- М.: Изд-

во Московского психолого-социального института, 2002.- С. 91).

2. Толстой Л. Н. Собрание сочинений: В 14-ти томах.- Т. 13.- М.: Гос. изд-во худож. лит., 1959.- С. 26.

3. Бореє Ю. Эстетика. - М.: Политиздат, 1988. - С. 25.

4. Див.: Татаркевич В. Античная эстетика. - М.: Искусство, 1977.- С. 27.

E. Burlay

THE LAW AS A TYPE OF SOCIAL REGULATION: AESTHETICAL ASPECT

The article deals with the problem of general understanding of law and aesthetics as a special types of social regulation, their interaction. It also deals with the analysis of aesthetic features displaying in some elements of the legal mechanism (law thinking, law text, law-agreed act, judicial process, law symbol etc.).